

УДК 81'373.46-028.42'42:82.0

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ ТЕРМІНИ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ ТЕКСТІ

Крохмальна Г.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Проаналізовано особливості функціонування загальнонаукових термінів у наукових літературознавчих текстах. З'ясовано, що загальнонаукові терміни проходять своєрідну адаптацію у літературознавчому контексті, оскільки часто такі ТО не втрачають свого значення. Вчений використовує загальнонаукове поняття цих термінів у поєднанні з літературознавчими і така ТО набуває іншого гатунку – більше літературознавчого, науково-мистецького аніж загальнонаукового. Зроблено висновок, що у контексті літературознавчого семантичного поля загальнонауковий термін виконує організуючу функцію.

Ключові слова: термін, літературознавчий термін, термінознавство, загальнонауковий термін, терміносистема, терміноодинаця.

Постановка проблеми. Термінологія існує у двох сферах: у сфері фіксації, де терміни знаходяться в ідеальних умовах замкненої системи (спеціальні словники, збірники термінів тощо), та у сфері функціонування, де термінологія перебуває в оточенні інших слів (це спеціальна література: статті, монографії тощо) [2, с. 15].

Терміни найкраще виявляють свої властивості й ознаки у тексті, тобто у функціональній сфері. Вчені стверджують, що у сфері фіксації (термінографія) термін статичний, незмінний, у сфері функціонування – термін динамічний, схильний до різноманітних змін, швидко реагує на усе, що відбувається у мові науки. Відомо, що будь-яка галузь знань є у постійному розвитку, що і відображається безпосередньо на термінології. Дефініції можуть розширюватись, набувати додаткових значень, відтінків значень і т.п. Реакція на всі ці зміни відбувається миттєво [1, с. 118].

Терміни функціонують не лише у спеціальних текстах, досить часто терміноодинаця (далі – ТО) є і у неспеціальних текстах (художніх, публіцистичних, наукових, у діловій документації). Відповідно, у текстах різних стилів терміни мають різні функції: у художньо-белетристичному стилі, виконують цілу низку функцій, зокрема, функцію безпосереднього зображення дійсності, опису робочої атмосфери, беруть участь у мовних імітаціях ділового документа, вживаються в складі авторської мови і професійного мовлення персонажів, в художній літературі терміни виконують функцію «тематичного маркера», у стандартах і словниках – функцію «лексико-семантичного еталона» [4, с. 18].

В окремих випадках, зазначає О. Суперанська, є інтерференція термінів різних галузей знань. Терміни, проходячи спеціалізацію в іншій галузі, міняють своє місце в системі, зв'язки з іншими поняттями, дефініціями. Таким чином вони перетворюються у міжгалузеві терміни. В результаті таких інтерференцій можуть виникнути помилкові терміни або квазі-терміни, якщо запозичування терміна в нову галузь не супроводжувалось введенням для нього чіткої дефініції [7, с. 109].

Розрізняємо три категорії термінів, які функціонують у науковому тексті: *інтрагалузеві терміни*, які належать галузі знання, представником якої є відповідний текст, *екстрагалузеві терміни*, які належать суміжній галузі знання і загальнонаукові терміни [5, с. 118].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені уже віддавна цікавляться науковою тер-

мінологією у літературознавстві і в літературних текстах. Л. Гнатюк, Д. Кирик досліджували наукову термінологію у літературних творах Г. Сквороди; Ю. Карпенко – у текстах І. Вишенського; І. Галенко – термінологію у працях Івана Франка; Є. Регушевський – літературознавчу термінологію Я. Головацького, І. Нечуя-Левицького, О. Кобилянської, П. Грабовського, М. Коцюбинського, М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, І. Микитенка, Лесі Українки, В. Деркач – філологічну термінологію М. Драгоманова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На особливу увагу заслуговують загальнонаукові терміни. Як і в усіх наукових текстах, загальнонаукові терміни у літературознавчих працях Івана Денисюка допомагають чітко і точно передати думку автора. О. Суперанська вважає, що «так звані загальнонаукові терміни не єдині, і в кожній галузі знань вони наповнюються своїм індивідуальним змістом, і тому стають омонімами» [7, с. 109]. Є усі підстави спробувати визначити особливості функціонування та специфіки значення загальнонаукових термінів у літературознавчій терміносистемі наукового тексту Івана Денисюка.

Формулювання цілей статті. В основі цієї розвідки – загальнонаукові терміни, закономірності їх функціонування у філологічних текстах одного вченого. Оскільки загальнонаукові терміни присутні у багатьох текстах з різних галузей знань, ми вирішили проаналізувати, яку роль вони виконують у окремому науковому тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення загальнонаукового терміна «аналіз» (аналіз (1. Метод наукового дослідження предметів, явищ та ін. шляхом розкладу, розчленування їх у думці на складові частини; протилежне синтез. 2. Визначення складу і властивостей якої-небудь речовини, дослідження їх) [6, Т. 1, с. 41]) вказує на найзагальніші ознаки поняття без зазначення належності до певної наукової галузі, що і підтверджує «нейтральність» та загальнонаукову характеристику цієї словоодинаці. Однак, поєднуючись з іншими лексемами, цей термін здатний конкретизувати сферу вживання й окрему певну галузь.

Так, у Денисюковому тексті функціонує складена ТО «жанровий аналіз», на її прикладі бачимо процес своєрідної адаптації загальнонаукового терміна у літературознавчому контексті. Відзначимо, що ТО «аналіз» не втрачає свого термінного

значення. Загальнонаукове поняття у складеній ТО має уточнену сферу функціонування («жанровий аналіз» – той, що вивчає, досліджує склад, властивості жанру) і така ТО набуває іншого ґатунку – виразно літературознавчого (**жанровий аналіз** – *З категорією жанру пов'язані кардинальні проблеми літературознавства, оскільки жанровий аналіз з'ясовує специфіку художнього твору, закономірності його існування в літературному процесі* [3, Т. 1, Кн. 1, с. 16]).

Збільшення кількості компонентів складеної ТО **«жанровий аналіз тексту»** не лише уточнює поняття, але і зменшує загальнонауковий характер значення компонента «аналіз» (в межах цієї ТО), визначаючи його функції у літературознавчому семантичному полі (*Жанровий аналіз тексту зобов'язує висвітлити широкий спектр зв'язків художнього твору – соціальних, естетичних, психологічних (суспільство – автор – твор – читач – суспільство), розглянути його як своєрідний вузол стійких компонентів змісту і коригуючих цю стійкість особливостей творчої індивідуальності письменника* [3, Т. 1, Кн. 1, с. 18]). ТО **«жанровий аналіз тексту»** – вивчення, дослідження властивостей і рис жанру у тексті.

У складеній ТО **«самоаналіз героя»** фіксуємо переважання загальнонаукового значення ТО (здійснення вивчення і дослідження властивостей і рис, що проводить літературний герой щодо себе самого), яке водночас визначає літературознавче поняття (*Актуальним (тобто таким, який відбувається в теперішньому часі) внутрішнім монологом здійснюється самоаналіз героя – його думок і почуттів у процесі їх виникнення, плинності і розвитку в діалектичному протиставленні тези й антитези* [3, Т. 1, Кн. 1, с. 80]).

ТО **«аналіз»** часто стає одним із багатьох компонентів складеної ТО, при цьому є дві властиві ознаки її функціонування: цей компонент, як правило, стає залежним словом у ТО і зі збільшенням кількості компонентів поступово знівелюється його загальнонауковий характер. (ТО **«теорія аналізу індивідуального стилю»** – це абстраговане знання засад вивчення, дослідження рис, властивостей індивідуального стилю: *Чи не найбільш оригінальні уваги щодо теорії аналізу індивідуального стилю знайдемо в останньому розділі – «Бачення і осмислення»* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 198]).

І. Денисюк дає своєрідне поетичне визначення ТО **«літературознавчий аналіз»** (*Взагалі літературознавчий аналіз – «безмежне поле в сніжному завої» – сказати б словами Франка* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 243]), яка у метафоричному контексті (ТО **«літературознавчий аналіз»** – вивчення і дослідження властивостей, рис літературних явищ) набуває ознак позанаукових – аналіз, який не має ні меж, ні прозорості, ясності, хоч і гарний, чарівний (*безмежне поле в сніжному завої*) – часто суб'єктивний. Цікаво, що актуалізація Франкових слів і згадка про їх же автора ніби й натякає на науковий авторитет Каменяра, оживляє спогад про титанічну працю вченого, її величезні за обсягом плоди, але ж домінує при цьому метафоричний вислів, образ художній, який ледве чи піддається повністю науковому виміру.

Цікаві компоненти у складених ТО, які містять загальнонауковий термін **«генезис»** (генезис (*Походження, виникнення, становлення*) [6, Т. 2, с. 49]). Вчений найчастіше використовує такі терміни у сферах, які найбільше досліджував – генологічній та поетикальній. Функціонування складених ТО при цьому засвідчує сприймання означеного явища як єдиного цілого, а отже, усі компоненти складеної ТО частково втрачають свою «незалежність» (напр. ТО **«генезис твору»** – походження, становлення твору; *Висвітлюється генезис твору та його життя в літературному процесі, резонанс у критиці, давній і сьогоденній* [3, Т. 2, с. 380]). ТО **«Генезису «потоків свідомості»** – походження мистецького явища «потік свідомості» – *Генезису «потоків свідомості» наші вітчизняні літературознавці, а також деякі зарубіжні, цілком слушно дошукуються у внутрішніх монологах, які застосовувались і раніше* [3, Т. 2, с. 125]).

Загальнонаукова ТО **«деталь»** (1. *Окремий факт; подробиця*. 2. *Складова частина механізму, машини і т. ін.*) [6, Т. 2, с. 257] у науковому тексті І. Денисюка представлена у різних поєднаннях. Зокрема, частовживані складені ТО «етнографічна деталь», «поетична деталь», «художня деталь» передають завдяки загальнонауковому компоненту (деталь) логіку наукового мислення. У мінливому і неоднозначному світі образного мислення конкретизоване «деталь» як компонент двоскладної ТО тяжіє до наукової строгості викладу (ТО **«етнографічна деталь»** – окремий факт, подробиця етнографічного характеру: *Це не абстрактний надуманий глек сліз у гауптманівському «Затопленому дзвоні», а єдина в новелі етнографічна деталь, піднесена до мистецького узагальнення* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 108]); ТО **«художні деталі»** – окремий факт, який стосується мистецького відтворення дійсності: *Фольклорні образи «Лісової пісні» – це не тільки образи-персонажі, а й фольклорні тропи, художні деталі, ситуації, окремі діалоги* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 16]); ТО **«поетичні деталі»** – окремі факти, які стосуються літературно-художньої сфери: *Поетичні деталі передають красу ріки, наприклад опис величезного дзвона із срібної піни і кристалю, утвореного на великому камінні бистрою течією* [3, Т. 2, с. 101]).

Вчений часто вживає термінологічні словосполучення, де багатокомпонентні елементи творять метафору-науковий образ поняття. ТО **«Психологічно наснажені деталі»** – окремі факти, які стосуються глибокого розуміння, відтворення психічних явищ у літературному тексті: *Психологічно наснажені деталі як головний засіб розкриття образу і соціальної проблеми шикуються за принципом новелістичного кількісного нагримання, що утворить певну напругу й підготує несподіваний поворот-вибух, своєрідний окличний знак у розкритті ідеї* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 66]); ТО **«концентруюча композиційна деталь»** – окремий факт, який організовує, уточнює композицію; *Це концентруюча композиційна деталь, а водночас – символ організованої до отупіння одноманітної казарми, системи нівелювання людської особистості* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 67]); термін «деталь» функціонує у складеному ТО і в ролі залежного слова,

але не втрачає свого значення: ТО **«пластикою художньої деталі»** – гармонійність форм і образів окремих фактів літературно-мистецького явища: *У Франка-новелиста свій індивідуальний стиль, який характеризується яскравою предметністю зображення, точністю і пластикою художньої деталі* [3, Т. 2, с. 137]. У наведених прикладах бачимо організувальну функцію загальнонаукового терміна у контексті літературознавчого семантичного поля.

Загальнонауковий термін **«елемент»** (1. Проста речовина, яка не розкладається звичайними хімічними методами на простіші частини. 2. Складова частина чого-небудь. 3. Основи чого-небудь, початкові знання в якій-небудь галузі. 4. Представники якої-небудь соціальної групи. 5. Про людину, особу. 6. Прилад для одержання електричного струму за рахунок енергії, що виділяється при хімічній реакції) [6, Т. 2, с. 473] як компонент складеної ТО у науковому тексті І. Денисюка функціонує в різних аспектах:

– генологічному (ТО **«елементи жанру»** – складові частини окремого, певного виду творів мистецтва – *Раз виникнувши на найдавнішому етапі людської цивілізації, «елементи жанру»* (белетристичної утопії) оформлюються в його «головні атрибути» [3, Т. 1, Кн. 1, с. 22]; ТО **«елементи новели»** – окремі частини новели і **«елементи європейської новели»** – окремі частини європейської новели – *Окремі елементи новели (новелістичного повісткування) дослідник бачить уже в староруській літературі XI-XVI ст. у літописних оповіданнях і «повістях».* Це перший етап розвитку жанру. З XVI ст. утверджуються в російській літературі конструктивні **елементи європейської новели** (другий етап) [3, Т. 1, Кн. 1, с. 48], ТО **белетристичні елементи** – елементи художньої, переважно розповідної, літератури – *От хіба Лариса Копань в оповіданні «Критична маса» («Вітчизна», № 12) у побуті міської сім'ї зуміла знайти досить своєрідні белетристичні елементи* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 239]);

– композиційному (ТО **«ретардаційні елементи»** – елементи, частини композиції, які штучно сповільнюють розгортання сюжету – *Якщо є тут певні ретардаційні елементи, як от в «Хатці в балці», викристалізовується жанр оповідання, якщо подія нестримно прямує до ефективного емоційного пунту, – це буде типова новела* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 64], ТО **«структурні елементи твору»** – елементи, частини структури твору – *Дотримуємось і ми цього робочого терміну – певні структурні елементи твору дають на це право, хоча точнішою була б для таких речей з прикордоння оповідання та повісті назва «повістка»* [3, Т. 2, с. 75-76].

Загальнонауковий термін **«концепція»** (1. Система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище. 2. Ідейний задум твору) [6, Т. 4, с. 275] у текстах вченого представлений широко і, часто, як компонент складеної ТО (аналіз літературознавчого жанру – ТО **«художня концепція твору»** – художній ідейний задум твору; система поглядів, яка визначає твір – *Бо була у нього своя художня концепція твору, який не вкладався, врешті-решт, у тісні рамки біографічного жанру* [3, Т. 1, Кн. 1, с. 351]; для

генологічних спостережень незвичне і таке, що потребує вдумливого розуміння, ТО **«жанрова концепція синтезу»** – система поглядів, жанровий ідейний задум, побудований на узагальненні, на певних висновках із чого-небудь – *У довоєнні роки у процесі переборення формалістичних і вульгарно-соціологічних поглядів на жанр вироблялась жанрова концепція синтезу соціологічного начала з естетичним* [3, Т. 1, Кн. 1, с. 47]; франкознавчі дослідження – ТО **«Франкова концепція»** – система поглядів Івана Франка – *Франкова концепція національної літератури не тільки чекає вдумливого дослідника, а й практичного застосування у нашій праці про літературний процес* [3, Т. 2, с. 244], чи вужча ТО **«Франкова літературознавча концепція»** – система поглядів Івана Франка на літературознавчі явища – *Тут уже Франкова літературознавча концепція синтезувала здобутки інших наук його часу* [3, Т. 2, с. 220]). Часто І. Денисюк вдається до ускладнених термінологічних конструкцій, які мають назвати чи скерувати реципієнта у потрібному напрямі, як-от: ТО **«концепція новелістичної концентрації»** – художній ідейний задум, система поглядів, яка визначає ступінь насиченості жанрових рис, ознак новели – *Таким чином, вибір трагічних ситуацій зумовлений стезфаниківською концепцією новелістичної концентрації, а не песимістичним світоглядом митця* [3, Т. 1, Кн. 2, с. 106].

Загальнонауковий термін **«функція»** (1. Явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін. 2. Робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось. 3. Специфічна діяльність організму людини, тварин, рослин, їхніх органів, тканин і клітин. 4. Величина, яка змінюється зі зміною незалежної змінної величини (аргументу)) [6, Т. 10, с. 653] як компонент складеної ТО позначає літературознавчі явища у стилізовому і поетикальному аспекті (ТО **«сюжетотворча функція»** – тип діяльності, творча роль у межах сюжету як системи – *У деяких письменників цієї доби в поодиноких творах новелістичні тенденції проявились у застосуванні концентруючого прийому «сокола» – лейтмотиву певної деталі, що відіграє сюжетотворчу функцію («Перекотиполе» Квітки-Основ'яненка, «Голка» О. Стороженка)* [3, Т. 2, с. 48], ТО **«психологічно-символічна функція»** – психологічно-символічний тип діяльності, роль у межах системи – *Ще виразнішу психологічно-символічну функцію виконують пейзажі села, подані через призму споминів рідника* [3, Т. 2, с. 69], ТО **«оповідальна функція»** – тип діяльності, оповідальна роль у межах системи – *Нового й особливо привабливого тону викладові надає передача оповідальної функції дідові Паньку, який неначе підмінює на якийсь час оповідача-автора* [3, Т. 2, с. 80], ТО **«художня функція»** – тип діяльності, художня роль у межах системи – *Про художню функцію так званого казкового чарівного показчика у новелі «Сон» є у мене спеціальна стаття* [3, Т. 2, с. 201].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, загальнонаукові терміни проходять своєрідну адаптацію у літературознавчому контексті. Часто такі ТО не втрачають свого зна-

чення, вчений використовує загальнонаукове поняття цих термінів у поєднанні з літературознавчими і така ТО набуває іншого гатунку – більше літературознавчого, науково-мистецького аніж загальнонаукового.

Загальнонаукові ТО часто стають одним із багатьох компонентів складеної ТО, при цьому є окремі ознаки їхнього функціонування: вони, як правило, функціонують як один із головних компонентів. При збільшенні кількості компонентів поступово нівелюється їх загальнонауковий характер. У деяких складених ТО фіксуємо переважання загальнонаукового значення, яке водночас визначає літературознавче поняття.

Приклади ТО засвідчують функціонування у науковому тексті Івана Денисюка багатоконпонентних ТО, в яких загальнонауковий термін, не втрачаючи свого значення, вільно взаємодіє з літературознавчими ТО.

Зокрема, частовживані складені ТО передають завдяки загальнонауковому компоненту логіку наукового мислення. У мінливому і неоднозначному світі образного мислення конкретизована загальнонаукова ТО як компонент двоскладної ТО тяжіє до наукової строгості викладу. У текстах Івана Денисюка простежуємо організуючу функцію загальнонаукового терміна у контексті літературознавчого семантичного поля.

Список літератури:

1. Багана Ж. Функционирование терминологии в языке науки и техники / Ж. Багана, Е. Таранова // Научная мысль Кавказа. – 2009. – № 3. – С. 118-121.
2. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
3. Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. / Іван Денисюк; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2005. – Т. 1: Літературознавчі дослідження. – Кн. 1. – 432 с.; Кн. 2. – 486 с.; Т. 2: Франкознавчі дослідження. – 528 с.; Т. 3: Фольклористичні дослідження. – 404 с.
4. Дмитрасевич Р.Я. Функціональні особливості вживання юридичних термінів у текстах газетно-публіцистичного стилю (на матеріалі англійської мови) [Електронний ресурс] / Р.Я. Дмитрасевич // Наукові праці – Філологія. Літературознавство. – С. 17-21. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/philology/2008/92-79-3.pdf>
5. Скороходько Е.Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу) / Е.Ф. Скороходько. – К.: Логос, 2006. – 98 с.
6. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
7. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева; отв. ред. Т.Л. Канделаки. – 6-е изд. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 248 с.

Крохмальна Г.І.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ОБЩЕНАУЧНЫЕ ТЕРМИНЫ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

Аннотация

Проанализированы особенности функционирования общенаучных терминов в научных литературоведческих текстах. Выяснено, что общенаучные термины проходят своеобразную адаптацию в литературоведческом контексте, поскольку часто такие ТО не теряют своего значения. Ученый использует общенаучное понятие этих терминов в сочетании с литературоведческими и такая ТО приобретает иное значение – более литературоведческое, научно-художественное чем общенаучное. Сделан вывод, что в контексте литературоведческого семантического поля общенаучный термин выполняет организационную функцию.

Ключевые слова: термин, литературоведческий термин, терминоведение, общенаучный термин, терминосистема, терминоеденица.

Krokhmalna H.I.

Ivan Franko National University of Lviv

GENERAL SCIENTIFIC TERMS IN A TEXT OF LITERARY STUDIES

Summary

The article analyses the peculiarities of functioning of general scientific terms in scientific texts of literary studies. It has been ascertained that general scientific terms undergo a certain kind of adaptation in the context of literary studies, since very often such kinds of term units do not lose their meaning. A scientist uses the general scientific meanings of these terms in combination with those used in literary studies, and such a term unit gets a new sense, connected more with literary studies, science and arts, rather than a general scientific one. It is concluded that in the context of the semantic field of literary studies a general scientific term performs an organizing function.

Keywords: term, term of literary studies, terminology studies, general scientific term, term system, term unit.